

Dagmara Socha

Znaczenie społeczne głów-trofeów w kulturach Nazca i Wari

Głowy trofea bardzo powszechnie pojawiają się zarówno w materiale archeologicznym, jak i w ikonografii kultur Ameryki Południowej. Wiąże się je głównie z kulturami Paracas, Nazca i Wari. Mimo wielu znalezisk i przedstawień, w dalszym ciągu istnieje spór dotyczący społecznej tożsamości ofiar. W ramach istniejącego sporu występują dwie koncepcje. Ze względu na lokalizowanie trofeów, jak również dekapitowanych ciał w ważnych dla społeczności miejscach, uważa się, że mogły one być związane z kultem przodków oraz rytuałami płodności i urodzaju. Hipotezę tę potwierdza także obecność czaszek należących do kobiet i dzieci. W myśl drugiej koncepcji, depozyty interpretowane są jako efekt działań wojennych i zdobywanie trofeów z pokonanych wrogów, mających zapewnić pomyślność zwycięskiej stronie (Conlee 2007: 438-440). Wskazują na to zarówno dane etnograficzne (Indianie Jivaro z Ekwadoru), ikonograficzne, jak również ślady przemocy widoczne na niektórych czaszkach (Proulx 1999: 82).

Kultura Nazca rozwijała się na wybrzeżu Peru pomiędzy I a VIII wiekiem n.e. Okres ten określany jest jako Pierwszy Przejściowy. Był to czas, kiedy po upadku zajmującej znaczny obszar Peru kultury Chavin, nastąpiło rozdrobnienie już istniejących i powstanie nowych, izolowanych kultur na obszarach dolin rzecznych. Kultura Nazca swym zasięgiem obejmowała doliny Ica, Pisco i Nazca (Proulx, Silverman 2002). Obszar ten należy do jednych z najsuchszych miejsc na Ziemi. Osadnictwo skupione było głównie wzdłuż koryt rzecznych, co umożliwiała uprawę roli. Do najważniejszych stanowisk tej kultury zaliczane jest Cahuachi, swym obszarem obejmujące 1,5 km². Początkowo interpretowane było jako największe miasto, jakie istniało na terenie Ameryki Południowej w czasach przedhiszpańskich. Jednak w rezultacie licznych badań archeologicznych przeprowadzonych na jego obszarze uważa się, że pełniło ono wyłącznie funkcję sanktuarium. Na terenie Cahuachi znaleziono, oprócz wielu innych ofiar, głowy trofea, bardzo dobrze zachowane ze względu na panujący tam klimat. Kultura Nazca jest traktowana jako spadkobierca poprzedzającej ją kultury Paracas (Dillehay 1995: 204). Kultura Paracas był pierwszą, która wytwarzała głowy trofea, a

zwyczaj ten następnie przejęli przedstawiciele kultur Nazca i Wari. Obecnie znanych jest tylko kilka głów-trofeów należących do tej kultury, co spowodowane jest działalnością rabunkową. Bardzo duża część znajdujących się w muzeach głów trofeów pozbawiona jest kontekstu. W związku z dużym podobieństwem technologicznym produkcji przedstawiciele kultury Nazca i Paracas nie ma możliwości rozróżnienia ich na podstawie samego wyglądu (Proulx, Silverman 2002).

Ze względu na brak źródeł pisanych dla okresów poprzedzających hiszpańską konkwistę, bardzo niewiele wiadomo na temat wewnętrznej organizacji kultury Nazca, która została wyodrębniona ze względu na jedność stylistyczną i obszar. Uważa się, że była zorganizowana w system wodzostw, połączonych wspólną religią i kulturą materialną (Proulx, Silverman 2002: 238-266). Kres kultury Nazca następuje wraz z wkroczeniem na te tereny przedstawiciele kultury Wari (ok. 500-1000). Jest to pierwsza spośród kultur Ameryki Południowej, co do której istnieją przypuszczenia, że mogła stworzyć duży organizm państwowy zarządzany centralnie (Tung, Knudson 2008: 915). Swymi wpływami obejmowała ona obszar centralnego Peru. Równoległe do niej na południu Peru rozwijała się kultura Tiwanaku, obejmująca swoimi wpływami basen jeziora Titicaca i tereny położone na południe od niego. Zarówno w ikonografii kultury Wari, jak i Tiwanaku pojawiają się głowy trofea. Do dziś odnaleziono je tylko w materiale archeologicznym kultury Wari. Ich występowanie zanika wraz z upadkiem tych dwóch dominujących na obszarze Andów kultur i ponownym rozdrobnieniem na lokalne wodzostwa. W ikonografii jednoczącego te tereny Imperium Inkaskiego nie pojawia się już motyw głów trofeów. Z danych kronikarskich wiadomo, że Inkowie dokonywali pewnych modyfikacji czaszek ludzkich w celach rytualnych. Atahualpa posiadał kielich wykonany z czaszki generała swojego brata Huascara, z którym toczył walkę o tron w momencie przybycia Hiszpanów. Również na terenie Puszczy Amazońskiej obecne były plemiona Munbduruku i Jivaro, wykonujące trofea z głów pokonanych wrogów (Verano 2003: 1). Przedstawiciele plemienia Munbduruku wykonywali trofea z pełnowymiarowych czaszek, podczas gdy Indianie Jivaro poddawali głowy procesom mającym na celu ich skurczenie. Część badaczy uważa, że stanowią oni dobrą analogię, potwierdzającą wojenny charakter głów z kultury Nazca i Wari, jednak odległość, zarówno czasowa jak i geograficzna, nie upoważnia do wysnuwania takich wniosków.

Obecnie liczbę głów trofeów należących do kultury Nazca szacuje się na około 150. Duża część z nich pozbawiona jest kontekstu archeologicznego. W ikonografii występują zazwyczaj w towarzystwie trzech postaci: *Mythical Killer Whale*, *Horrible Bird* i *Anthropomorphic Mythical Beings*. Sceny dekapitacji są niezwykle rzadkie (Proulx, Silverman 2004: 228-237). Najbardziej znana przedstawia kapłana obcinającego nożem głowę ubranej jedynie w przepaskę postaci. Istnieją również naczynia stylizowane na głowy trofea. Pojawiają się one w pochówkach zadekapitowanych ciał, w których umieszczane były na miejscu głowy. Większość znalezionych w trakcie badań wykopaliskowych głów trofeów pochodzi z platform ceremonialnych lub jam umieszczonych pod podłogami pomieszczeń. Obecnie znane są tylko cztery przypadki

umieszczenia ich jako darów grobowych. W Cahuachi dziewięć głów trofeów zostało zdeponowanych w bogatym pochówku należącym do przedstawiciela lokalnej elity (Dillehay 1995:211).

Na stanowisku Chaviña w dolinie Acari odnaleziono 11 głów trofeów. Zakopane w płytkich jamach, wzdłuż muru będącego fragmentem platformy ceremonialnej, były pochowane samodzielnie, bez żadnych darów grobowych. Wcześniej owinięto je w tkaniny, pomiędzy którymi, a również w ich wnętrzu, umieszczono fragmenty pożywienia (min.: świnka morska, papryczki *aji*, kukurydza). Najbardziej znanym znaleziskiem tego typu była jama ze stanowiska Cerro Carapo. Znajdowało się w niej 46 głów trofeów i dwie samodzielne żuchwy. Pierwotnie ułożone były w kręgi. Towarzystwo im jedynie pozostałości sznurków i fragmenty ceramiki datowanej na fazę Nazca V (Dillehay 1995:211-212).

Wraz z rozwojem kultury Nazca zauważalny jest wzrost liczby głów trofeów, szczególnie w fazie Nazca V (450-550 n.e.). Najprawdopodobniej doszło wówczas do przeludnienia, które, w powiązaniu ze zmianami klimatycznymi, spowodowało eskalację lokalnych konfliktów. Początkowo głowy trofea w ikonografii towarzyszyły mitycznym bóstwom. W okresach późniejszych pojawiają się one zdecydowanie częściej, także w scenach dekapitacji. Możliwe, iż na skutek zmian społecznych nastąpiła zmiana znaczenia składanej ofiary (Prolux, Silverman 2004: 228-237).

Prawdopodobnie wszystkie głowy trofea kultury Nazca były pierwotnie mumifikowane. Mimo sprzyjającego suchego klimatu oraz działania wód gruntowych i soli, nie wszystkie z nich się zachowały (Verano 2003: 2-5). Na wielu czaszkach widoczne są ślady po oczyszczaniu z tkanek miękkich w trakcie procesu preparowania. Podstawowym wyróżnikiem jest brak podstawy czaszki i otwór w kości czołowej. Głowy oddzielane były od szyi za pomocą noża, ale na żadnej spośród nich nie znaleziono pozostałości metalu, co może sugerować używanie obsydianowych ostrzy. Usuwano język, mózg i mięśnie twarzy. W czole wykonywano otwór, przez który następnie przeplatano sznurek mający służyć za uchwyt. Sznurek splatano z włosów ofiary lub włókien roślinnych - bawełny. Od środka wiązano go na supeł albo przywiązywano kawałek drewna, mający zabezpieczyć sznurek przed wypadnięciem. W niektórych wypadkach używano wysuszonego języka zmarłego. Szczególną uwagę przykładano do zamknięcia ust. W przypadku lepiej zachowanych trofeów miały one usta spięte kolcami z drzewa *hurango*. Czasem spinano nimi także powieki. Również w ikonografii pojawiają się kolce spinające usta zmarłego. Dodatkowo, wycinano staw skroniowo-żuchwowy, po czym przywiązywano żuchwę nitkami do łuku jarzmowego. Podobne zabiegi można było zaobserwować u Indian Jivaro. Usta spinane były, aby zatrzymać wewnątrz duszę zmarłego, co miało zapewnić zdobywcy powodzenie i ochronę przed śmiercią, zarazą i głodem. Jivaro oceniali użyteczność takich głów na około 2 lata, po czym zastępowano je nowymi. Podobny cel mógł przyświecać ludom Nazca, choć nie jest wykluczone, że zabieg ten miał na celu uchronienie głowy trofeum przed szybką dekompozycją. Pustą przestrzeń po mózgu wypełniano tkaninami, ale zdarzają się też przypadki, kiedy w tym

celu używano roślin (Chavin). Aby zachować wygląd zmarłego, zdejmowano skórę wraz z włosami, następnie po usunięciu tkanek miękkich za pomocą materiałów i kłębków bawełny rekonstruowano rysy i nakładano ponownie skórę. Nie była ona poddawana specjalnym zbiegom. Zachowała się dzięki sprzyjającym warunkom depozycji. Na niektórych spośród czaszek widoczne są też, oprócz cięć po usuwaniu tkanek miękkich, ślady po zaleczonych obrażeniach. Niektóre z ciętych ran powstałych *peri mortem* są interpretowane, jako mające na celu upuszczanie krwi z ofiar (Proulx 1999: 83). Na podstawie ikonografii ustalono, że głowy trofea były przez jakiś czas używane w różnych ceremoniach. Mimo użytkowania, żadna z zachowanych wraz ze skórą głów nie wykazuje śladów płowienia lub innych zniszczeń. Świadczy to o trosce, jaką otaczano przez cały czas ich funkcjonowania, aż do momentu pogrzebania.

Niektóre spośród głów trofeów noszą ślady celowej deformacji, dokonywanej za życia osobników. Deformowanie czaszek było bardzo popularną metodą oznaczania statusu społecznego w przedhiszpańskich Andach. Głowy niemowląt z rodzin należących do elity obandażowywano, z dwóch stron przywiązując niewielkie deseczki (Szemiński et Ziółkowski 2006: 130). W zależności od regionu głowie nadawano kształt spiczasty albo dążono do rozszerzenia czoła. Obecność zdeformowanych czaszek wśród głów trofeów świadczy o poświęcaniu członków elity na ofiary. Nie daje to jednak odpowiedzi na pytanie, czy byli oni członkami lokalnych społeczności, czy pochodzili z zewnątrz. U Inków istniał zwyczaj składania w ofierze *capacocha*, najważniejszym bogom, dzieci pochodzących z ważnych rodów inkaskich. Istnieją też przekazy o zgłaszaniu przez rodziców z prowincji swoich dzieci na ofiarę w celu uzyskania względów zarówno sił nadprzyrodzonych, jak i wpływów w administracji inkaskiej (Bray et al. 2004: 85). W przypadku głów trofeów za wyborem członków własnych społeczności na pośredników między światem bogów a ludźmi przemawiałby fakt obecności kobiet i dzieci wśród trofeów. Wniosek ten wysunięto na podstawie 11 czaszek z Chavin. Verano (2003: 2-5) dokonał w celu weryfikacji tej tezy analizy 84 głów trofeów znajdujących się w różnych kolekcjach muzealnych. Na ich podstawie ustalił, że 85% należało do mężczyzn pomiędzy 20. a 45. rokiem życia, 6% stanowiły kobiety, 4% osobniki młodociane, a dzieci poniżej 12. roku życia 3%. Wnioskowanie na temat płci na podstawie cech morfologicznych samych czaszek jest jednak obarczone dużym błędem. Widoczna jest przede wszystkim brak szczątków należących do osób starszych. Wskazuje to celowy dobór osób przeznaczonych na ofiarę, w tym przede wszystkim młodych mężczyzn. Obecność kobiet i dzieci może być w takim wypadku tłumaczona działaniami wojennymi, których ofiarą padały całe wioski.

Mimo dużej liczby odnalezionych głów trofeów, znanych jest tylko kilka przypadków odkrycia bezgłowych ciał. Wyróżnia się ich trzy rodzaje: w pozycji siedzącej z darami, w pozycji siedzącej bez wyposażenia oraz w pozycji wertykalnej z darami (Conlee 2007: 438-445). Na stanowisku La Tiza w toku badań wykopaliskowych odkryto bezgłowy pochówek, datowany na środkowy okres funkcjonowania kultury Nazca (Nazca V). Pochówek zawierał ciało mężczyzny w wieku 20-25 lat. Towarzyszyły mu

szczątki roślin i tkanin, w które był pierwotnie owinięty. Oprócz głowy brak również dwóch pierwszych kręgów. Natomiast na trzecim kręgu widoczne są trzy ślady cięcia, które zadano *perimortem*. W miejscu głowy umieszczono naczynie ceramiczne przedstawiające ludzką głowę. Otwarte oczy i brak kolców spinających usta pozwalają sądzić, iż nie miało ono na celu symbolizowania głowy trofea, a żywego człowieka. Nad przedstawieniem twarzy znajdowało się drzewo. Wskazuje to na związek pochówku z kultem płodności i urodzaju. Oprócz tego naczynia znanych jest także wiele innych, gdzie ludzkie głowy pojawiają się w towarzystwie kiełkujących roślin. W niektórych wypadkach wyrastają one bezpośrednio z ust. Naczynie nosi ślady użytkowania i reperacji. W tylnej części widoczne są celowo wykonane otwory. Uniemożliwiało to wykorzystywanie naczynia do przechowywania płynów i drobnego pokarmu. Naczynie datowane jest na okres Nazca V. Jest to dosyć nietypowe, biorąc pod uwagę fakt, że obszar cmentarzyska, w obrębie którego znajduje się pochówek, datowany na wczesne Nazca. Może to stanowić chęć powiązania wierzeń z poprzednim kultem, a także wskazuje na jego powiązanie z kultem przodków.

Drugim pochówkiem z La Tiza, noszącym ślady dekapitacji były zwłoki należące do 14-15-letniego osobnika. Pochówek ten jest nietypowy pod wieloma względami. Znajdował się on pod podłogą struktury mieszkalnej, wraz z innymi pochówkami (Conlee et al. 2009: 2758). Brak jest jakichkolwiek towarzyszących mu przedmiotów, oprócz owijających go tkanin. Podobnie jak w przypadku opisanego wcześniej pochówku mężczyzny, brak jest dwóch pierwszych kręgów szyjnych, jednak na trzecim nie odnotowano żadnych śladów cięcia. Pochówek nie wykazywał śladów wcześniejszego rabunku, co pozwala wykluczyć możliwość zaginięcia czaszki w późniejszych okresach. Nieobecność pierwszych dwóch kręgów skłania do przypuszczenia o podobnym, ujednoliconym sposobie dekapitacji. Datowany jest on jednak na okres znacznie późniejszy. Na podstawie architektury struktury, w której był pochowany i towarzyszących mu pochówków, a także ich wyposażenia, całość powiązano z Późnym Okresem Przejściowym (1000-1400). Dla tego okresu nie ma już żadnych przedstawień głów trofeów w ikonografii i materiale archeologicznym.

Czynnikiem łączącym pochówek z La Tiza z kulturą Nazca może być kultura Wari. Przez dosyć długi czas nieznanymi były jakiegokolwiek głowy trofea z jej obszaru. Pierwsze znaleziska tego typu pochodzą ze stanowiska Conchopata w Ayacucho oraz La Real i Beringa w dolinie Majes. Z wcześniejszych wykopalisk znanych jest osiem głów trofeów pochodzących z wykopalisk Jullio Tello z Las Trancas. W porównaniu do głów trofeów kultury Nazca, zachowały się one w dużo gorszym stanie. Głowy trofea pochodzące z doliny Majes nie różnią się od tych z kultury Nazca. Największy depozyt, zawierający 31 czaszek został odnaleziony na stanowisku Conchopata. Znajduje się ono w sercu imperium Wari, blisko stolicy. Głowy te różnią się od znanych z Nazca zarówno jeżeli chodzi o kwestię wykonania, jak i o sposób ich depozycji. Część głów (10) pochowanych było wewnątrz świątyni „D”-kształtnej, natomiast pozostałych 21 w okrągłym budynku znajdującym się w głównej części stanowiska (Tung, Knudson 2008: 915-925).

Świątynie „D”-kształtne stanowią jedną z najbardziej typowych form dla architektury Wari. Uważa się powszechnie, że stanowiły one główne miejsca kultu. W przeciwieństwie do wielkich otwartych założeń na platformach ceremonialnych, świątynie te zakładają ograniczone uczestnictwo „zwykłych” obywateli (Benson, Cook 2001: 136-154). Ich średnica rzadko przekraczała 10 metrów, sprawiając, że dostęp do najważniejszych ceremonii miała tylko ścisła elita. W żadnej z nich nie zachował się dach. Na podstawie resztek tynku ustalono, że wewnątrz były malowane na czarno, czerwono i biało. Również ceramika odnajdywana wewnątrz założeń lub przedstawiająca sceny rytualne, co do których istnieje przypuszczenie, że mogły się odbywać we wnętrzu świątyń „D”-kształtnych jest utrzymana w tej kolorystyce. Pod podłogą umieszczone były jamy obudowane kamiennymi płytami. Przykrywane były z góry okrągłymi kamieniami z wydrążonym otworem w środku. Mogły one służyć jako otwór do libacji. Wewnątrz jam znajdowane są bardzo bogate depozyty. Składała się na nie bardzo dobrej jakości, celowo niszczone i przepalona ceramika, szczątki lam, figurki i szpile wykonane z metali oraz głowy trofea.

Przedstawienia głów trofeów na ceramice Wari znajdują wiele wspólnego z ceramiką Nazca. Dotyczy to głównie przedstawionego frontalnie bóstwa, które może stanowić późniejszą wersję *Anthropomorphic Mythical Being*. Nie wiadomo, czy mamy tu do czynienia z przedstawieniem mitycznego zdarzenia, czy też rytuału, a frontalne bóstwo jest zamaskowanym kapłanem (Tung, Knudson 2008: 918). Podobne trudności napotykali badacze kultury Moche, którzy dopiero po odkryciu grobowców z Sipan, mogli potwierdzić hipotezę o odgrywaniu mitycznych scen w trakcie ważnych świąt.

Spośród 31 czaszek odkrytych w Conchopata, 24 należało do osobników dorosłych, a siedem do dzieci (Tung, Knudson 2008: 915-925). Wśród osobników dorosłych, w 15 przypadkach płeć została określona jako męska, natomiast dwie czaszki mogły należeć do kobiet. 42% czaszek nosiło ślady urazów. Na podstawie analizy laboratoryjnej udało się ustalić, że na 19 uszkodzonych czaszek osobników dorosłych, u siedmiu uraz nastąpił za życia, natomiast w przypadku ośmiu jest to niemożliwe do określenia. Czaszki wykazują pewne podobieństwa wielkościowe, co może wskazywać na celowy dobór osobników do pełnienia funkcji ofiary ze względu na pewne cechy morfologiczne. Nietypowe było natomiast umiejscowienie otworu w kości czołowej. Znajdował się on znaczenie wyżej niż na głowach z Nazca, w niektórych wypadkach nawet na wysokości szwu strzałkowego. Także układ szczątków był dosyć osobliwy. Przede wszystkim, występowała tu duża ilość ofiar niespotykanych we wcześniejszych depozytach. Celowemu niszczeniu poddawano nie tylko ceramikę, ale także głowy. Większość z nich nosi ślady przepalenia i tłuczenia (Tung 2008: 300). Odbiega to znacząco od sposobu chowania w kulturze Nazca, gdzie starano się o zachowanie ich w jak najlepszym stopniu. Świadczy to o możliwości zmiany ich znaczenia. Wraz podbojem Wari przejęto pewne zwyczaje, nadając im nową funkcję. Podobne postępowanie praktykowali Inkowie. Po podboju nowych terytoriów lokalne wierzenia były włączane w ramy religii

państwowej. Często wiązało się to ze zmianą sposobu sprawowania kultu i pojawianiem się nowych ofiar (*capacocha*) (Bray, Minc, Ceruti, Chavez, Perea, Reinhard 2004).

Aby rozwiązać kwestię pochodzenia głów trofeów przeprowadzono badania izotopowe. W tym celu użyto stosunku izotopów strontu $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$. Ich zawartość w organizmie zależy od ich poziomu w glebie. Są to izotopy, które naturalnie występują w solach wód gruntowych, skąd następnie przedostają się do organizmów żywych. Ze względu na ich różny rozkład w zależności od formacji geologicznej, proporcja ta jest pomocna w badaniu migracji. Badania stosunku izotopów strontu można przeprowadzać zarówno dla zębów, jak i dla kości. W przypadku zębów mamy do czynienia z okresem obejmującym pierwsze 12 lat życia, kiedy zęby się kształtują, podczas gdy ich zawartość w kościach odzwierciedla ostatnie 10 lat życia osobnika (Conlee et al. 2009: 2756). Niestety, metoda ta ma pewne ograniczenia. Na jej wyniki wpływa przede wszystkim rodzaj diety. Dieta morską, a także rośliny strączkowe akumulują więcej strontu. W przeciwieństwie do nich, spożywanie kukurydzy nie wpływa na jego poziom. Mleko matki jest z kolei bardzo ubogie w stront, dlatego w przypadku zębów dzieci możliwe jest nawet wykrycie *weaning stress*, związanego z przejściem z pokarmu matki na pokarm stały. Metoda ta może też być używana wyłącznie do wykrycia pierwszego pokolenia imigrantów. Dodatkowym jej ograniczeniem na terenie Andów jest słabo poznana mapa geologiczna. Niektóre formacje geologiczne, często od siebie oddalone, wykazują podobne zawartości izotopów. W rezultacie, prowadzi to do wyróżnienia jedynie osobników obcych, natomiast nie pozwala na stwierdzenie czy dany osobnik pochodził z badanego obszaru.

Badania tego typu zostały wykonane dla czaszek z Conchopata i pochówków z La Tiza. Analizie poddano pięć czaszek z Conchopata (Tung, Knudson 2008). Próbkę pobierano zarówno z kości, jak i zębów. Przedstawione wyniki okazały się rozbieżne. Okazało się, że trzy spośród badanych czaszek pochodziły z zewnątrz. W jednym z przypadków badania zębów wskazały na wartości charakterystyczne dla obszaru Ayacucho, podczas gdy badania kości wskazywały na obszar o innej formacji geologicznej. Nie wiadomo więc, czy badany osobnik nie mieszkał w okresie dzieciństwa w centrum Imperium Wari, skąd wyemigrował na późniejszym etapie życia, czy też zamieszkiwał w dzieciństwie inny obszar o podobnych wartościach.

W przypadku dwóch bezgłowych pochówków z La Tiza próbki mogły być pobrane wyłącznie z kości. Aby wykluczyć możliwość wpływu diety na stosunek izotopów, dokonano wcześniej badań makroszczątków pożywienia obecnych na stanowisku w celu rekonstrukcji diety. Na ich podstawie ustalono, że dieta składała się głównie z kukurydzy, różnych odmian fasoli i owoców. Znalezione fragmenty muszli skorupiaków i ryb, jednak ich udział był niewielki. Spożywane mięso pochodziło głównie od udomowionych form zwierząt wielbłądowatych i świnek morskich. Udział dzikich zwierząt był nieznaczny. Badania wykazały, że obaj osobnicy mogli zamieszkiwać obszar La Tiza (Conlee, Buzon, Gutierrez, Simonetti, Creaser 2009).

Bardziej kompleksowe badania przeprowadzone zostały dla głów trofeów kultury Nazca z kolekcji Krobera z Field Museum of Natural History w Chicago (Knudson, Williams, Osborn, Forgey, Williams 2009: 244–257). Zawiera ona 18 głów pochodzących z różnych stanowisk w dolinie Nazca: Aja, Cahuachi, Cantayo, Las Cañas, Majoro Chico i Paredones, pozyskanych w toku prac wykopaliskowych w latach 1925-1926. Znajdowano je zarówno w jamach pod podłogami pomieszczeń, jak i wśród wyposażenia grobowego. W celu odpowiedzi na pytanie o geograficzne pochodzenie badanych głów, przeprowadzono badania izotopami strontu, tlenu ^{18}O i ^{16}O , i węgla $\delta^{13}\text{C}$. Izotopy tlenu pobierane są do organizmu poprzez wodę, powietrze i jedzenie. Odkładają się, podobnie jak stront, w szkliwie zębów oraz kryształach hydroksyapatytu budujących kości. Ich relacja zależy od takich czynników jak temperatura i bliskość oceanu. Odczyty stosunków izotopów mogą być zaburzone przez *weaning stress*, ponieważ mleko matki zawiera ich więcej niż stały pokarm. Badania $\delta^{13}\text{C}$ opierają się na różnych ścieżkach fotosyntezy roślin (rośliny C3 i C4), które stanowią element diety. Na podstawie wyników badań ustalono, że prawdopodobnie osobniki, których szczątki wykorzystano do stworzenia głów trofeów były pochodzenia lokalnego. Otrzymane dane porównano z pochodzącymi z innych pochówków na stanowiskach Nazca. Wyniki dla obu kategorii okazały się podobne, co potwierdza hipotezę o lokalnym pochodzeniu ofiar.

Zaprezentowane w niniejszej pracy wyniki każą nam przypuszczać, że społeczne znaczenie głów trofeów z kultury Nazca, ma charakter bardziej lokalny, niż do tej pory przypuszczano. Prawdopodobnie mamy do czynienia z osobnikami miejscowymi, wybieranymi na ofiarę spośród członków własnej społeczności. Oczywiście sposób dokonywania wyboru nie musiał wykluczać jego wojennego charakteru. W danych historycznych pojawiają się rytualne bitwy *tinku* między wojownikami (Knudson et al. 2009: 247). Również słabo poznana organizacja społeczna utrudnia określenie sposobu pozyskiwania głów. Nie jest wykluczone, że w czasach Nazca V lokalne wodzostwa prowadziły walki między sobą w celu pozyskania znaczących rytualnych trofeów, a także dostępu do wody i żyzniejszych obszarów. Na podstawie pochówku zdekapitowanych ciał wiadomo, że osobnicy ci należeli do niższych warstw społecznych. Ubogie wyposażenie lub jego brak wskazuje na niewielką wagę, jaką przykładano do tych pochówków. Z kolei umieszczanie głów trofeów jako darów grobowych również podkreśla niską rangę ich właścicieli za życia. Potwierdza to obecność czaszek kobiet i dzieci.

Różnica w wynikach badania izotopów głów trofeów Nazca i Wari może wynikać z ich odmiennego użytkowania. Kultura Wari przejęła ten zwyczaj, być może adaptując go do potrzeb własnego kultu. Jako duże, scentralizowane imperium, mające dostęp do różnych stref klimatycznych, musiało różnić się ideologią od wodzostw z suchego obszaru pustyni. Należy oczywiście pamiętać o tym, że badaniom poddano jedynie pięć głów spośród 31 znalezionych w samej Conchopacie. Jednak nielocalne pochodzenie części osobników jest niezaprzeczalne. Również widoczne są zmiany w samej technologii i sposobie pochówku, co świadczyć może o nowym znaczeniu ofiar.

Mimo wielu badań, jakim poddane zostały głowy trofea, istnieje w dalszym ciągu równie wiele pytań, które wymagają odpowiedzi. Być może bez rozwoju nowych technik badania szczątków ludzkich, nigdy nie będzie można w pełni odpowiedzieć na pytanie o funkcję, jaką pełniły głowy trofea w kulturach Nazca i Wari.

Bibliografia:

- Benson E., A. Cook
2001. *Ritual sacrifice in ancient Peru*, Austin
- Bray T., L. Minc, C. Ceruti, J.A. Chavez, R. Perea, J. Reinhard
2004. "A compositional analysis of pottery vessels associated with the Inca ritual of capacocha", *Journal Anthropological Archeology* vol. 24, pp. 82-100
- Conlee Ch., M. Buzon, A. Gutierrez, A. Simonetti, R. Creaser
2007. "Decapitation and Rebirth: A Headless Burial from Nasca, Peru", *Current Archeology* vol. 48, pp. 438-445
2009. "Identifying foreigners versus locals in a burial population from Nasca, Peru: an investigation using strontium isotope analysis", *Journal of Archaeological Science* vol. 36, pp. 2755-2764
- Dillehay T.
1995. *Tombs for the Living: Andean Mortuary Practices*, Washington
- Knudson K., S. Williams, R. Osborn, K. Forgey, P. Williams
2009. "The geographic origins of Nasca trophy heads using strontium, oxygen, and carbon isotope data", *Journal of Anthropological Archeology* vol. 28, pp. 244-257
- Proulx D.A.
1999. "Nasca Headhunting and the Ritual Use of Trophy Heads", in: Rickenbach J. (ed.), *Nasca: Geheimnisvolle Zeichen im Alten Peru*, Ausstellung, 20. Juni bis 3. Oktober 1999, Zürich, pp. 79-87
- Proulx D.A., H. Silvermann
2002. *The Nasca*, London
- Szemiński J., Ziółkowski M.
2006. *Mity, rytuały i polityka Inków*, Warszawa
- Tung T.
2008. "Dismembering Bodies for Display: A Bioarchaeological Study of Trophy Heads from the Wari Site of Conchopata, Peru", *American Journal of Physical Anthropology* vol. 136, pp. 294-308
- Tung T., K. Knudson
2008. "Social Identities and Geographical Origins of Wari Trophy Heads from Conchopata, Peru", *Current Anthropology* vol. 49, pp. 915-925
- Verano J.
2003. "Mummified Trophy Heads from Peru: Diagnostic Features and Medicolegal Significance", *Journal of Forensic Sciences* vol. 48, pp. 525-530